

10. ZHURAVSKYI, D. (1852) *Statisticheskoe opisanie Kievskoj gubernii, izdannoe tajnym sovetnikom senatorom Ivanom Fundukleem — Statistical description of the province of Kiev, published by secret councilor senator Ivan Fundukleem*. Ch.1. St. Petersburg: Printing House of Ministry of Internal Affairs. (In Russian).

Надійшла до редакції 20 жовтня 2014 р.

УДК 94(477):929Чикаленко:052«18»

К. В. Корнієнко

**СПОГАДИ Є. Х. ЧИКАЛЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО
ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ
к. ХІХ — поч. ХХ ст.**

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

Корнієнко Катерина Володимирівна, к. і. н., ст. викладач кафедри історії та етнографії України, e-mail: zhengal25@rambler.ru

АНОТАЦІЯ

Епістолярна спадщина відомого та талановитого публіциста, громадського діяча, політика та мецената Є. Х. Чикаленка вже неодноразово ставала предметом дослідження істориків. Його життя було тісно пов'язане з провідним колом української еліти на перетині ХІХ–ХХ ст. Активна життєва позиція Є. Чикаленка дозволила йому мати широке коло знайомств та зв'язків серед тогочасної інтелігенції, до якої він і сам належав. Тієї інтелігенції, яка в умовах тотальної русифікації продовжувала розвивати український національний рух. Метою статті став аналіз української національної еліти на основі спогадів Є. Чикаленка. На арену громадського та культурного життя тоді вийшли діячі, які поставили за свою життєву мету відродити національну самобутність українства. Вони не могли змиритись з історичною долею та кожен у своїй сфері плідно працювали над українським відродженням.

Дослідження охоплює молоді роки Чикаленка, час його становлення та остаточного затвердження як відданого патріота свого народу. Є. Чикаленко вів активне життя та діяльність на громадській ниві, за його висловлюванням, пірнувши в таке життя з головою. Це робить його спогади особливо цінним та дає багатий матеріал для вивчення, як окремих біографічних досліджень, так і історії України в цілому.

Ключові слова: українська інтелігенція; спогади; Чикаленко; культурне життя.

К. В. Корнієнко

**ВОСПОМИНАНИЯ Е. Х. ЧИКАЛЕНКО КАК ИСТОЧНИК
ИССЛЕДОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭЛИТЫ к. ХІХ — нач. ХХ в.**

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

Корнієнко Катерина Владимировна, к. и. н., ст. преподаватель кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: zhengal25@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

Эпистолярное наследие известного талантливого публициста, общественного деятеля, политика и мецената Е. Х. Чикаленко уже неоднократно становилось предметом исследования историков. Его жизнь была тесно связана с ведущим кругом украинской элиты на рубеже ХІХ–ХХ вв. Активная жизненная позиция Чикаленко позволила ему иметь широкий круг знакомств и связей среди тогдашней интеллигенции, к которой он и сам принадлежал. Той интеллигенции, которая в условиях тотальной русификации продолжала развивать украинского национального движения. Целью статьи стал анализ украинской национальной элиты на основе воспоминаний Чикаленко. На арену общественной и культурной жизни тогда вышли деятели, которые поставили своей жизненной целью возродить национальную самобытность украинцев. Они не могли смириться с исторической судьбой и каждый в своей сфере плодотворно работали над украинским возрождением.

Исследование охватывает молодость Чикаленко, время его становления и окончательного утверждения как преданного патриота своего народа. Е. Чикаленко вел активную жизнь и деятельность на общественном поприще, по его выражению, нырнув в такую жизнь с головой. Это делает его воспоминания особенно ценным и дает богатый материал для изучения как отдельных биографических исследований, так и истории Украины в целом.

Ключевые слова: украинская интеллигенция; воспоминания; Чикаленко; культурная жизнь.

K. V. Kornienko

**E. H. CHYKALENKO MEMORIES AS A SOURCE
OF RESEARCH OF UKRAINIAN NATIONAL ELITE
OF LATE XIXth — EARLY XXth CENTURY**

Odessa national polytechnic university,
1, Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Kornienko Ekaterina Vladimirovna, PhD in History, Senior Lecturer of the Department of History and Ethnography of Ukraine, e-mail: zhengal25@rambler.ru

ABSTRACT

E. H. Chykalenko, known as a talented publicist and public figure, politician and philanthropist, epistolary heritage has repeatedly become the subject of historians' study. His life was closely connected with the leading Ukrainian elite circle at the intersection of the XIXth and XXth centuries. Active life position of Chykalenko allowed him to have a wide circle of acquaintances and connections among contemporary intellectuals, to which he himself belonged. The intelligentsia of the time, in terms of total Russification, continued to develop Ukrainian national movement. The article's purpose is to analyze Ukrainian national elite basing on the memories of Chykalenko. That time the leaders, who set a goal to revive the vital national identity of Ukrainians, entered the arena of social and cultural life. They could not accept the historical fate and were successfully working, each in its field, on Ukrainian revival.

Research period covers the time of Chykalenko youth, the time of his formation and final approval as a devoted patriot of his people. Chykalenko led an active life and public activity in the field, «diving headlong into life» (using his own words). This makes his memories particularly valuable and provides rich material for the study of both individual biographical research and the history of Ukraine as a whole.

Key words: *Ukrainian intelligentsia; memories; Chykalenko; culture life.*

Важливість та унікальність епістолярної спадщини Є. Чикаленка важко переоцінити. Щоденники одного з провідників українського національного руху на перетині XIX та XX століть наповнені важливим змістом політичних, соціальних та культурних подій в Україні, які йому довелося пережити.

Активна життєва позиція Є. Чикаленка дозволила йому мати широке коло знайомств та зв'язків серед тогочасної інтеліген-

ції, до якої він і сам належав. Тієї інтелігенції, яка в умовах тотальної русифікації продовжувала розвивати український національний рух. Метою даної стало здійснення аналізу української національної еліти на основі спогадів Є. Чикаленка.

Головним об'єктом нашого дослідження виступають спогади Є. Х. Чикаленка, предметом — портрети його сучасників, визначних постатей української інтелігенції, які представлені в його рукописах.

Таким чином, основними джерелами нашого дослідження виступають щоденники Є. Х. Чикаленка [4–5]. Варто зазначити, що мемуарна спадщина українського діяча вже неодноразово виступала об'єктом дослідження істориків. Найкраще піддано різнобічному аналізу листування Є. Чикаленка, як джерело окремих аспектів вивчення історії України [2]. Щоденники також залучені до наукового обігу як цінний історичний матеріал, але у такій постановці вони ще не розглядались.

Період дослідження охоплює молоді роки Чикаленка, час його становлення та остаточного затвердження як відданого патріота свого народу. Кінцева межа представленого дослідження сягає часу, коли Євген Харлампійович, перебуваючи під постійним наглядом поліції, переїздить до села та дещо відходить від активної участі в житті української еліти. Це був час, коли український національний рух перебував переважно у культурницькій площині. Саме життя Є. Чикаленка більше вирувало у хвилі культурницьких подій Старої Громади та Просвіт.

Ознакою того часу була тотальна русифікація та національне поневолення, з якими стикалась українська інтелігенція [1, с. 39]. На арену громадського та культурного життя вийшли діячі, які поставили за свою життєву мету відродити національну самобутність українства. Вони не могли змиритись з історичною долею та своїми справами, кожен у своїй сфері, плідно працювали над українським відродженням.

З малих років Євген Харлампійович виростав у середовищі, яке прищеплювало йому любов до українства. Навчався спочатку у місцевого священика, а потім в пансіоні в Одесі, згодом перейменованому в прогімназію. Серед вчителів цього закладу були яскраві особистості. А саме учитель географії П. І. Ніщинський, який до того ж був композитором та автором популярної хорової пісні «Закувала та сива зозуля», яка,

за висловом Є. Чикаленка, заробила авторові безсмертне ім'я [4, с. 57]. Окрім того, в юного Чикаленка викладав відомий всій Одесі педагог Леонід Смоленський.

Саме з ім'ям Смоленського, чия університетська молодість минула під впливом близького оточення В. Антоновича і М. Драгоманова, Євген Чикаленко пов'язував пробудження своєї національної свідомості. Про свого вчителя Чикаленко писав так: «Хоч як тяжко було в ті часи впливати учителям на учнів в напрямку української національної свідомості, а тим часом це був один з найвідданіших українців, яких довелося зустрічати в своїм житті». Порівнюючи свого вчителя з Д. Пильчиковим, писав, «що обидва вони мали величезний вплив на своїх слухачів, живе слово яких багато людей навернуло до української свідомості і поробило гарячими патріотами, хоч обидва вони промовляли московською мовою» [4, с. 59].

В своєму щоденнику автор пригадував випадок, коли він пережив велике емоційне потрясіння. Святкували Різдво, П. Ніщинський грав на роялі, Л. Смоленський почав співати пісню про козака, який двісті років в неволі ходить над Дунаєм, викликає долі. Молодий Чикаленко, почувши, що вчитель співає українською мовою, за яку його, перешпорського хлопчика, карали і кривдили, раптом розплакався.

У 1875 р. 14-річного Євгена віддали вчитися в земське реальне училище в Єлисаветграді, що мало репутацію одного з найкращих освітніх закладів краю. Його директор Михайло Завадський був «людиною видатного розуму і неабияким педагогом». Тут Євген Чикаленко навчався та товаришував з Панасом Тобілевичем, який в майбутньому стане видатним артистом Панасом Саксаганським. Автор, описуючи свого друга, згадує, що вже тоді він був гарним співаком та оповідачем-коміком та описує часті випадки [4, с. 67].

Важливою рисою спогадів Є. Х. Чикаленка змальовання загальної політичної та культурної ситуації в суспільстві, яка складала загальну серед інтелігенції. Так, цікавими є зауваження автора про те, що в Єлисаветградській реальній школі, як по всіх школах Росії, «атмосфера була натурально московська», але тут учнів не карали за використання рідної мови між собою та в побуті. Згодом автор зазначає, що після указу

1876 р. (Емський указ. — К. К.), українська атмосфера порідшала на користь загальноросійських революційних настроїв, які не мали нічого спільного з українством [4, с. 68].

У сім'ї Тобілевичів юний перешпорець став своєю людиною. Скромний будинок на вулиці Знам'янській, був осередком культурного життя Єлисаветграда. Тут часто можна було зустріти найвидатніші постаті української сцени — Марію Заньковецьку, Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Миколу Садовського, подружжя Русових, Миколу Левицького, Олександра Тарковського, письменника і діда видатного в майбутньому російського режисера Андрія Тарковського.

Іван Тобілевич в ті часи служив секретарем міської поліції. Лише через кілька років його будуть знати як драматурга й актора Карпенка-Карого. Євген Харлампійович залишив про великого митця української сцени І. Карпенка-Карого немало рядків у своїх мемуарах. Він писав так, «якби Іванові не чотирикласна провінційна освіта, а університетська — з нього, можливо, вийшов би великий філософ. І ще. За тих часів вважалося корисним, про всяк випадок, до кожної незнайомої людини «ставитися так, ніби ця людина — сучий син, аж поки не стане достеменно відомо, що це не так». Так ось, Карпенко-Карий зовсім не вмів користуватися цим правилом. Власне, через донос одного «сучого сина» і втратив службу». Кажали, що тоді російська бюрократія втратила гарного чиновника, а українська література здобула гарного драматурга [4, с. 69–70].

Так, в будинку Тобілевичів збирався гурток, який за своїм характером дуже нагадував Громаду [1, с. 54]. На підтвердження цього свідчить той факт, що його ідейним натхненником разом з Іваном Тобілевичем був лікар Опанас Михалевич, який в свою чергу був близьким до М. Драгоманова та приятелем професора В. Антоновича. Молодий Чикаленко був активним учасником цієї громади аж до свого від'їзду до Києва у 1881 р. В столиці на той час вирувало політичне та культурне життя, проте сам Є. Чикаленко мав намір вступити до університету, хоча б на правах вільного слухача.

Євген Харлампійович розповідає, як вони вдвох, по приїзду до Києва, з Олександром Тарковським шукали на вулиці Жилянській будиночок Антоновича. Проф. В. Б. Антоновича автор

описує, як доволі скромну людину, позбавлену будь-яких професорських амбіцій. Чикаленко занотовує, що напевно Антоновичу подобалось ставити людей у ніякове становище, оскільки той одразу не рекомендував своє звання, що часто призводило до кумедних непорозумінь [4, с. 83].

В Києві незабаром Чикаленко знайомиться з композитором Миколою Лисенком, кобзарем Остапом Вересаєм, мовознавцем Костянтином Михальчуком і взагалі з тією інтелігенцією Києва, яка служила основою «Старої громади». Разом з ними бере участь у роботі «Словарної комісії», діяльність якої згодом дістане вигляду відомого «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка.

Автор побіжно згадує прізвища меценатів українського походження Терещенка та Харитоненка, проте які, за свідченням автора, не мали нічого спільного з українством [4, с. 85].

Як випускник реального училища Євген не міг стати студентом Київського університету, тому вступає до Московської господарської академії, але з початком студентських заворушень повертається на батьківщину. Враження від Москви автор описує доволі гнітюче: «Здоровенне, але страшенно брудне, в порівнянні з нашими Києвом та Одесою, місто; люди грубі, некультурні, нахабні...» [4, с. 90].

З 1881 року Чикаленко став студентом природничого факультету Харківського університету. Тут же він увійшов до студентської громади та став її дієвим членом. Була у Харкові і Стара громада, але малодієва та не так добре організована, як у Києві чи Одесі. Розмірковуючи над причинами слабкості Старих громад у Харкові, Чикаленко доходить висновку, що Харків був «найбільше обмосковлений» з усіх українських міст, та додає: «ми його називали сіньми (передпокою) України» [4, с. 94].

У Харкові Чикаленко знайомиться із уже згаданим вище Д. Пильчиковим. Колишній член Кирило-Мифодіївського братства, на той час вже старий, відставний вчитель гімназії, дуже вразив молодого Чикаленка. На його думку, Пильчиков, незважаючи на свою московську мову, був одним з найвидатніших українців. «Промовами своїми він піддержував надію на те, що ніякі ворожі сили не вб'ють живої душі України, «бо держави і правителі умирають, а народи — ніколи» [4, с. 93].

Протягом свого харківського життя юний перешорець звів знайомства з українськими істориками М. Сумцовим та Д. Багалієм, яких добре характеризує, які багато зробили на полі української науки.

У 1885 р. Чикаленко стає членом нелегального радикального драгоманівського гуртка, керівником якого був В. Мальований. Останнього автор характеризує як людину надзвичайну по силі духу, який своїми словами та енергією міг легко впливати на людей. Мальований стояв на ідеях федералізму та саме за його ідеєю було створено радикальну громаду, до якої увійшов і Чикаленко.

Після розгрому та арештів членів таємного гуртка Чикаленко був невиїзним та під постійним наглядом поліції. Тому єдиною відрадою в місті для нього залишався театр, де на той час грали його добрі знайомі Тобілевич та Саксаганський. На думку автора, театр тоді відіграв величезну роль в українському національному житті. Оскільки преси не було, книжок через цензурні утиски виходило мало, про українську школу і думати не можна було, тільки в театрі широко лунало українське слово [4, с. 111]. Так, М. Кропивницький та брати Тобілевичі, за висловом Д. Пильчикова, як колишні запорожці, мали своєю творчістю визволити українство з московської неволі.

Місцем п'ятирічного заслання Є. Чикаленка після арешту стало с. Перешори. Тут він прожив майже десять років, загалом відійшовши від громадського та культурного життя, віддаючи перевагу праці на землі.

Отже, підводячи підсумок дослідження, хотілося б додати, що хоча всі свої враження автор отримав у юному віці, коли душа переповнена ідеями максималізму, проте писав свої спогади Є. Чикаленко вже в зрілому виваженому віці, що дещо зменшує деякі перебільшення. Враховуючи свою активне життя та діяльність на громадській ниві, молодий Чикаленко, пірнувши у нього головою, дає оцінку безпосереднього учасника подій. Це робить його спогади особливо цінним та дає багатий матеріал для вивчення як окремих біографічних досліджень, так і історії України в цілому.

Література та джерела

1. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя та громадська діяльність / Д. Дорошенко. — Ужгород, 2008. — 223 с.
2. Старовойтенко І. М. З епістолярної спадщини Євгена Чикаленка: листування із Сергієм Єфремовим / І. М. Старовойтенко // Український історичний журнал. — 2004. — № 3. — С. 47–61; Старовойтенко І. Листи Євгена Чикаленка як джерело дослідження його видавничої діяльності / І. Старовойтенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — 2005. — Вип. 14. — С. 847–859.
3. Чикаленко Є. Листування 1902–1929 / Є. Чикаленко, В. Винниченко. — К.: Темпора, 2010. — 447 с.
4. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. — К.: Темпора, 2003. — 416 с.
5. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Є. Чикаленко. — К.: Темпора, 2011. — 480 с.

REFERENCES

1. DOROSHENKO, D. (2008) *Yevhen Chykalenko. Yoho zhyttya ta hromads'ka diyal'nist'* — *Yevhen Chykalenko. His life and public activity*. Uzhhorod. (In Ukrainian).
2. STAROVOYTENKO, I. M. (2004) *Z epistolarnoyi spadshchyny Yevhena Chykalenka: lystuvannya iz Serhiyem Yefremovym* — From epistolary heritage Eugene Chykalenko: correspondence with Sergey Efremov. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal — Ukrainian Historical Journal*. No. 3. p. 47–56; STAROVOYTENKO, I. M. (2005) *Lysty Yevhena Chykalenka yak dzherelo doslidzhennya yoho vydavnychoyi diyal'nosti* — Letters of Eugene Chykalenko as the source of his research publishing. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernads'koho — Proceedings of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky*. Iss. 14. p. 847–859. (In Ukrainian).
3. CHYKALENKO, Ye. & VYNNYCHENKO, V. (2010) *Lystuvannya 1902–1929 — Correspondence 1902–1929*. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian)
4. CHYKALENKO, Ye. (2003) *Spohady (1861–1907) — Memories (1861–1907)*. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
5. CHYKALENKO, Ye. (2011) *Shchodennyk (1907–1917) — Diary (1907–1917)*. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 6 жовтня 2015 р.

УДК 930.2:004.738.5:323.269.6(477)«2014/2015»

О. В. Мельник

**МІФОЛОГЕМА «РУЇНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ
(2014–2015 рр.) ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРУ**

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

Мельник Олег Віталійович, к. і. н., доц., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: oleg_trac@ukr.net

АНОТАЦІЯ

В роботі на матеріалах інтернет-видань досліджується вплив історичної міфологеми «руїни» на українське суспільство під час російсько-української війни 2014–2015 років. Аналізуються процеси модернізації українського суспільства і впливу сучасної соціальної, політичної та економічної ситуації на українське громадянське суспільство.

Досліджується процес реалізації ознак історичної міфологеми «руїна» в українському громадському суспільстві на формування радикально-патріотичної складової сучасного політичного життя українців, а також застосування інтернет-простору для інформаційних атак на українське суспільство і боротьба проти цих негативних впливів. Подаються огляд та хронологія змін інтернет-суспільства України стосовно політичного керівництва країни під впливом реалізації антитерористичної операції та мінських домовленостей; реформування конституції та процесів євроінтеграційних змін.

Досліджується процес консолідації українського постєвромайданного громадського суспільства в напрямку реформування та вдосконалення політичних та владних структур України, а також впливу на цей складний процес чинників міфологеми «руїни», збережених у народній свідомості українців.

На основі інтернет-видань та сучасної української громадсько-політичної ситуації подаються висновки щодо подальшої «гібридної війни» проти агресора.

Ключові слова: історичні міфологеми; російсько-українська війна; інформаційна війна; Інтернет.